

Boeles en Vollgraff in correspondentie

Jacob van Sluis

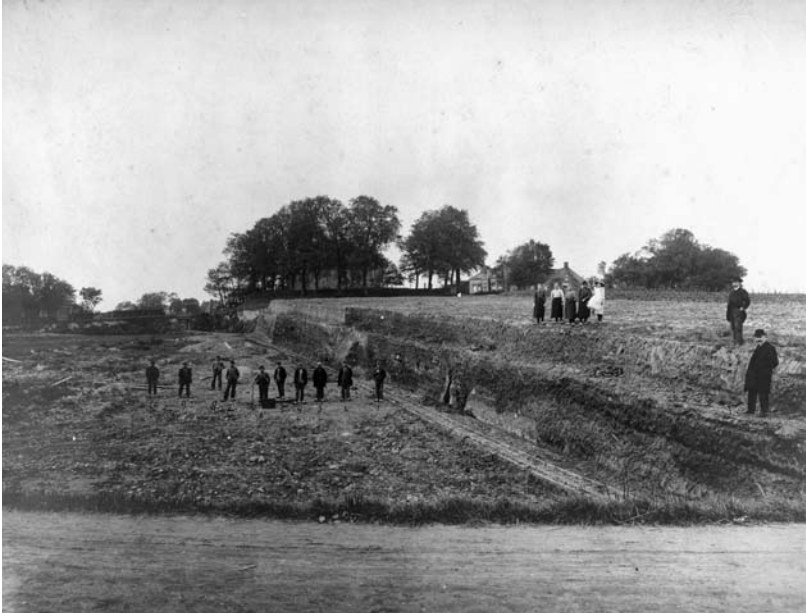
Summary

Soon after the discovery of the Tolsum writing-tablet in 1914, it was handed over to dr. C.W. Vollgraff, professor of Greek at Groningen University, in order that he could make a transcription. During this work he used to correspond with P.C.J.A. Boeles, custodian of the Frisian Museum. This paper publishes the letters of Boeles and Vollgraff, which they exchanged between April 2, 1916 and March 7, 1918. These letters give information about some controversial decisions they made, e.g. about the dating and about the pictures in the first presentation of their research, in De Vrije Fries published in 1917.

Bij de presentatie van een herziene lezing van het Tafeltje van Tolsum past het om terug te blikken op hoe de eerste lezing van de tekst tot stand is gekomen. Deze eerste transcriptie van de tabula verscheen in het voorjaar van 1917 in het tijdschrift *De Vrije Fries*, verzorgd door C.W. Vollgraff. In hetzelfde nummer was een artikel opgenomen van de hand van P.C.J.A. Boeles over de andere vondsten uit de terp van Tolsum. De onderlinge correspondentie voorafgaand aan hun gezamenlijke presentatie biedt inzicht hoe beiden geleerden gewetensvol samenwerkten.¹

De hoofdpersonen

Het initiatief lag ongetwijfeld bij Pieter Catharinus Johannes Albertus Boeles. Deze was op 22 november 1873 te Assen geboren, waar zijn vader mr Willem Boele Sophius Boeles (1832-1902) raadsheer was. In 1875 verhuisde de familie naar Leeuwarden, waar vader Boeles benoemd was aan het gerechtshof te Leeuwarden. Boeles sr. was bibliothecaris van het Fries Genootschap, stelde de eerste catalogus van de collectie van het Fries Museum samen (1881) en schreef een uitvoerige geschiedenis van de voormalige universiteit van Franeker (twee delen; 1878-1889). De jonge Boeles koos uiteindelijk voor een bestuurlijke loopbaan. In 1918 werd hij benoemd tot rechter in de arrondissementsrechtbank te Arnhem en in 1926 volgde een benoeming tot raadsheer aan het Hof te Leeuwarden, tot zijn pensioen in 1942. Daarnaast was hij al vanaf 1897 aangesteld als conservator-bibliothecaris van het Fries Genootschap en het Fries Museum. In 1934 was hij een korte periode waarnemend directeur van het Fries Museum. Ruim 75 jaar oud werd hij in 1950 gedwongen af te treden. Een jaar eerder had

Afb. 1. Afgraving van de zuidkant van de terp te Hogebeintum (24 september 1904), met rechts beneden Mr. P.C.J.A. Boeles (1873-1961) (foto Fries Museum, Leeuwarden)

hij terloops in een kort briefje geschreven: ‘Hoewel ik de gewoonte heb om Friese brieven onbeantwoord te laten ...’, waarop de *Heerenveense Koerier* een felle aanval op hem richtte. Men verweet hem een regenteske houding, die het gewone volk op de ziel van de taal trapte.² Het navrante was dat één van de opponenten, Fedde Schurer tevens hoofdredacteur van de *Heerenveense Koerier*, ooit als schoolmeester vanwege zijn politieke activiteiten was geschorst. Nu wierp Schurer zich op zijn beurt op als aanklager en hij liet gelden als woordvoerder van de ‘gewoane man’ en van een friestalige elite.³ Aldus kwam er een weinig roemrijk – en om eerlijk te zijn: onheus – einde aan de wetenschappelijke loopbaan van een verdienstelijk Fries geleerde. Boeles overleed te Leeuwarden, op 6 mei 1961.

Net als Boeles stamde Carl Wilhelm Vollgraff uit de gegoede middenklasse en had hij de liefde voor het vak van huis uit meegekregen. Hij was geboren op 5 juni 1876 te Haarlem, waar zijn vader Johann Christoph Vollgraff (1848-1920) leraar aan het gymnasium was. Vader Vollgraff was eerder gepromoveerd op de Griekse paleografie (*Studia palaeographica*, 1870) en zou later hoogleraar Latijn te Brussel (1883) en hoogleraar Grieks te Utrecht (1902-1917) worden.⁴ Zoon Carl Wilhelm trad in zijn voetsporen: na zijn studie te Brussel, Göttingen, Berlijn en Athene werd hij in 1908 hoogleraar Grieks in Groningen en in 1917 de opvolger van zijn vader te

Utrecht. Als archeoloog leidde hij opgravingen in het Griekse Argos en op het Domplein te Utrecht (1934-1938). In 1947 ging hij met emeritaat en op 31 oktober 1967 is hij overleden in Huis ter Heide.⁵

De correspondentie

Beide heren waren van huis uit en naar opleiding en ervaring voldoende competent om het schrijftafeltje van Tolsum aan een eerste wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen. Van deze competentie getuigt ook de onderlinge briefwisseling van Boeles en Vollgraff. In het archief van het Fries Genootschap zijn de brieven geschreven door Vollgraff aan Boeles bewaard gebleven, en een beperkt aantal brieven van Boeles gericht aan Vollgraff in de vorm van een doorslagkopie uit een brievenboek. De beide heren voerden al enige tijd een correspondentie over de samenstelling van het bestuur en de statuten van een nieuw op te richten vereniging voor terpenonderzoek, welke zich ten doel stelt 'het systematisch afgraven van terpen en wierden, in het bijzonder in de provinciën Friesland en Groningen', waarbij de vondsten 'om niet [zullen] worden aangeboden aan het Friesch Museum te Leeuwarden en aan het Museum van Oudheden van de provincie en de stad Groningen'.⁶

De eerste brief waarin het schrijftafeltje wordt genoemd dateert van 2 april 1916. Daarin maakt Vollgraff melding dat het tafeltje in laboratoria te Groningen onderzocht en gefotografeerd wordt. Voorts geeft Vollgraff al zijn eerste bevindingen: een datering in de eerste eeuw van de jaartelling, het plankje is waarschijnlijk gemaakt van dennenhout en hij meldt de eerste lezing van Romeinse eigennamen en van de koop van een rund: 'bovem emit'. Hij vraagt toestemming om het plankje nog wat langer in Groningen te laten blijven voor onderzoek en hij suggereert om ook een schilfer te gebruiken voor microscopisch onderzoek – uit de verdere briefwisseling blijkt dat er inderdaad microscopisch onderzoek is verricht.

Er is al afgesproken dat Vollgraff een bijdrage over het Tolsumer schrijfplankje zal leveren aan *De Vrije Fries*, het tijdschrift van het Fries Genootschap, waarvan Boeles op dat moment een van de redactieleden is.⁷ Vollgraff vraagt nu ook toestemming om erover een artikel te mogen publiceren in *Mnemosyne*, het op dat moment overwegend latijnstalige tijdschrift voor Nederlandse classici. Beide artikelen zullen inderdaad vlak na elkaar verschijnen, in het jaar 1917. In de verdere briefwisseling wordt geregeld dat ook de foto's van het schrijfplankje voor *Mnemosyne* hergebruikt mogen worden.

Uit de volgende brieven blijkt dat Vollgraff zijn onderzoek in de loop van het jaar 1916 heeft kunnen verrichten en dat hij zijn artikel voor *De Vrije Fries* in een eerste versie in januari 1917 heeft kunnen voltooiën. In deze maanden rond de jaarwisseling 1916-1917 – het plankje bevindt zich dan nog altijd in Groningen – voeren Boeles en Vollgraff een inhoudelijke

Afb. 2. Prof. dr. C.W. Vollgraff (1867-1967) (naar Kamerbeek, 'Levensbericht Vollgraff', tegenover blz. 346)

discussie over hun bevindingen. Boeles gaat zelfs zo ver dat hij suggesties doet voor de transcriptie, die echter door Vollgraff worden afgewezen. Opmerkelijk is dat de laatste niet rept over samenspraak met zijn vader over de transcriptie, terwijl het toch hoogst waarschijnlijk is dat Vollgraff junior daarover intensief overleg zal hebben gepleegd met Vollgraff senior – toch hoogst deskundig inzake de antieke paleografie. Op andere punten is de inbreng van Boeles duidelijker. Boeles meldt (op 12 januari 1917) dat het hout zelf niet verkoold is en dat de koolresten, die zichtbaar zijn geworden bij microscopisch onderzoek, kunnen worden verklaard doordat de voor het schrijven opgebrachte waslaag vermengd was met kool. Vollgraff geeft toe dat hijzelf niet op deze mogelijkheid was gekomen en hij heeft deze suggestie van Boeles verwerkt in zijn bijdrage.⁸ Hij oppert nog aanvullend chemisch onderzoek, maar dit heeft waarschijnlijk niet plaatsgevonden. Een ander punt van overleg vormt de herkomst van de Tuihanti.

Het meest aansprekend is echter de discussie over de achtergrond van de beschreven transactie. Kan Gargilius niet een koopman op doorreis zijn geweest, zo oppert Boeles? Nee, het is niet waarschijnlijk dat hij de fysieke last van allerlei houten koopaktes meegezeuld heeft, antwoordt Vollgraff. Ook de datering in het jaar 116 na Christus bekritiseert Boeles op inhoudelijke gronden, t.w. op archeologische parallellen via de vondsten van zogenaamde sigillata (= aardewerkscherven). In de gezamenlijk gepubliceerde bijdragen blijft dit verschil van inzicht min of meer bestaan: Vollgraff houdt vast aan zijn datering, terwijl Boeles terughoudender is.⁹ Veel fundamenteeler is de vraag van Boeles waarom deze koopakte nodig was als er contant betaald werd? ‘Waarom men in dit geval een koopacte opmaakte, met heel wat omslag van getuigen, is mij op zich zelf reeds niet duidelijk. Als het alleen een kwitantie was dan zou er in de eerste plaats dunkt mij instaan dat de koopsom betaald is en waarvoor zou een kwitantie noodig zijn als het best tegen overgave van het geld geleverd is, zooals dat ten allen tijde zonder acte op de markt gaat?’ (brief 13 april 1917). Het lijkt erop dat Vollgraff niet reageerde op deze nuchtere (of: ontzuisterende) vraag van Boeles. Want in de bewaard gebleven brieven negeert Vollgraff deze vraag en in zijn gedrukte artikel blijkt dat hij standvastig volhield: ‘Onze tabula is dus ook alleen bedoeld geweest als een kwitantie en een waarborg ten bate van den romeinschen kooper’.¹⁰

Na de publicatie

Later in het jaar 1917, wanneer het nummer van *De Vrije Fries* met de beide bijdragen van Vollgraff en Boeles verschenen is, schrijft Vollgraff nog dat hem het verzoek vanuit Leipzig heeft bereikt om het schrijftafeltje beschikbaar te stellen voor aanvullend onderzoek in een klooster in het Zuidduitse Beuron. Daar heeft men de beschikking over een methode die

berust op fluorescentie: via hoog-energetische verlichting wordt bewerkt dat voorwerpen licht uitzenden, waarvan de golflengtes onderscheidend zijn voor verschillende stoffen. Bij dit verzoek formuleert Vollgraff tegenover Boeles echter een negatief advies, omdat hij – ten onrechte – meent dat het een chemisch onderzoek betreft. In feite gaat het echter om een optische techniek, die gebruik maakt van fysisch-chemische eigenschappen maar waarbij geen chemische reacties plaatsvinden. ‘Ook zou het onderweg verloren kunnen raken’, zo formuleert Vollgraff een tweede bezwaar: is dit een toespeling op oorlogssituatie, de Eerste Wereldoorlog? Na de publicaties in *De vrije Fries* en in *Mnemosyne* verdwijnt het schrijftafeltje uit de onderlinge correspondentie. In de laatste brief over het plankje, gedateerd 7 maart 1918, maakt Vollgraff een afspraak met Boeles om nogmaals het plankje te bekijken, dit in verband met voordrachten die hij zal geven.

Bij mijn weten heeft Vollgraff niet meer over het plankje van Tolsum gepubliceerd. Dit betekende niet dat hij de illusie had dat zijn transcriptie en interpretatie de definitieve lezing van het plankje van Tolsum inhielden. In een brief tegenover Boeles verwoordt hij het aldus: ‘Overigens geef ik gaarne toe, dat wellicht op verscheidene plaatsen andere lezingen dan de mijne ten slotte de juiste zullen blijken te zijn. De eerste lezing van moeilijke teksten kan door volgende bewerkers bijna altijd worden verbeterd.’¹¹ Aan het slot van de gedrukte bijdrage wordt dit voorbehoud zelfs als een oproep geformuleerd: ‘Mogen anderen spoedig op hunne beurt de tabula van Tolsum onderzoeken en de hier voorgestelde lezing en verklaring hetzij bevestigen hetzij verbeteren!’¹²

In zijn monumentale *Friesland tot de elfde eeuw* kwam Boeles uiteraard terug op het schrijftafeltje van Tolsum. In de eerste uitgave uit 1927 doet hij dat tamelijk summier en cryptisch. Zijns inziens gaat het om een ‘acte, vermoedelijk opgemaakt omdat het rund nog geleverd moest worden’, te dateren binnen de jaren 28 en 47 na Christus.¹³ Boeles kiest dus expliciet voor een andere, vroegere datering dan Vollgraff. In de tweede uitgave van dit boek uit 1951 spreekt Boeles kortweg van een ‘koopakte van een rund’ en nu dateert hij het in de periode tussen 47 en 69 na Christus.¹⁴ Op de transcriptie van Vollgraff gaat Boeles niet nader in.

In terugblik en los van de geleverde transcriptie kan worden geconstateerd dat het duo Boeles-Vollgraff bij hun traject van werken en presenteren twee belangrijke methodologische wissels heeft genomen. De eerste is het besluit om in het betreffende nummer van *De Vrije Fries* alleen de geretoucheerde foto’s te plaatsen, ‘waarop ik [= Vollgraff] de letters, zooals ik ze meen te zien, met een penseel met witte verf heb overgetrokken’. Het initiatief voor dit besluit lag bij Boeles, waarop Vollgraff instemde en het in de publicatie heeft geëffectueerd.¹⁵ Het gevolg is echter wel geweest dat het plankje minder gemakkelijk los van de transcriptie van Vollgraff kon worden gelezen. De

penseelstreken waren richtingbepalend, in de brede zin van het woord.¹⁶ Dit leidt tot de tweede opmerking, die verder gaat dan de ongeretoucheerde foto's. Het valt te betreuren dat er niet gebruik is gemaakt van de toen beschikbare aanvullende technieken. Onderzoek met fluorescentie in Beuron werd afgewezen – ditmaal nam Vollgraff het initiatief en heeft Boeles ingestemd – maar had het niet elders, in Nederland, kunnen plaatsvinden? Alternatieve wijzen van belichten en oplichten van de groeven hadden naast 'kale' foto's kunnen bewerken dat andere onderzoekers meer los van Vollgraffs lezing hadden kunnen komen. Maar erkend moet worden dat het initiatief om het gehele traject opnieuw af te leggen, terug over deze beide wissels heen, bijna een eeuw op zich heeft laten wachten.

Bij de briefwisseling

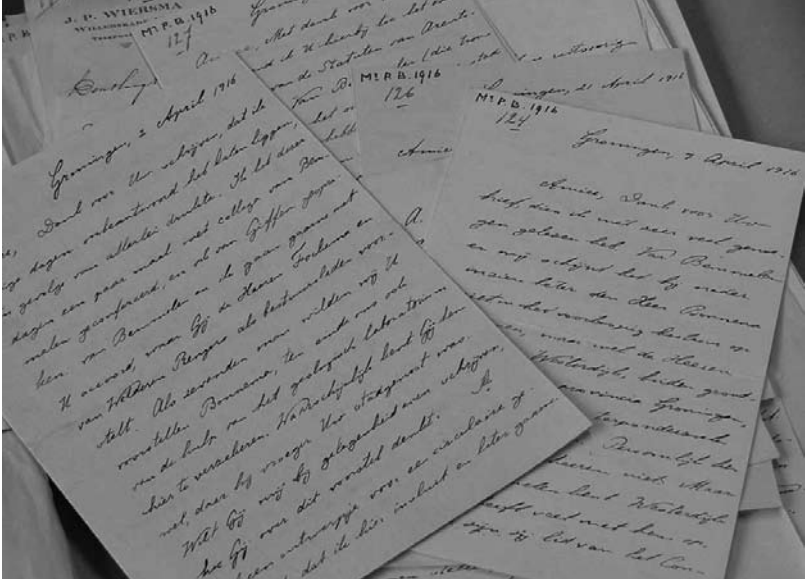
Hieronder volgen transcripties van de brieven die Boeles en Vollgraff gewisseld hebben over de tabula van Tolsum. Opgenomen zijn alleen die brieven waarin de tabula ter sprake komt; eerdere en tussenliggende brieven over met name de oprichting en bestuurszaken van de Vereniging voor terpenonderzoek zijn weggelaten. De eerste hier getranscribeerde brief, door Vollgraff aan Boeles geschreven, begint met dergelijke organisatorische zaken. Ook in de latere brieven komt de Vereniging voor terpenonderzoek terloops ter sprake.

De originele brieven van Vollgraff zijn bewaard gebleven in het archief van het Koninklijk Fries Genootschap, correspondentie P.C.J.A. Boeles.¹⁷ Hierbij bevinden zich ook brieven van Boeles in de vorm van doorslagen uit een brievenboek, maar het is niet onwaarschijnlijk dat een aantal van zulke doorslagen verloren zijn gegaan. De leesbaarheid van de tekst bij zulke doorslagen is matig, met name aan de randen, en daarom zijn onleesbare en twijfelachtige passages tussen [...] gezet. De originele brieven van Boeles aan Vollgraff heb ik niet kunnen achterhalen.

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 58, nr 123)

Groningen, 2 April 1916

Amice, Dank voor Uw schrijven, dat ik eenige dagen onbeantwoord heb laten liggen, ten gevolge van allerlei drukte. Ik heb dezer dagen een paar maal met collega van Bemmelen¹⁸ geconfereerd, en ook van Giffen¹⁹ gesproken. Van Bemmelen en ik gaan gaarne met U accoord, waar Gij de Heeren Fockema²⁰ en van Welderen Rengers²¹ als bestuursleden voorstelt. Als zevenden man wilden wij U voorstellen Bonnema,²² ten einde ons ook van de hulp van het geologisch laboratorium hier te verzekeren. Waarschijnlijk kent Gij hem wel, daar hij vroeger Uw stadgenoot was. Wilt Gij mij bij gelegenheid even schrijven, hoe Gij over dit voorstel denkt.

Afb. 3. Correspondentie van C.W. Vollgraff over het Tolsumer schrijffplankje (collectie Tresoar, Leeuwarden, archief Fries Genootschap toegang 205-08, inv. 58) (foto Tresoar, Leeuwarden)

Ik heb een ontwerpje voor een circulaire gemaakt, dat ik hier insluit en later gaarne met Uwe opmerkingen van U terug ontvang. Van Bemmelen en ik zullen ook statuten ontwerpen. Een en ander zal dan besproken kunnen worden op eene constituerende vergadering van het voorloopig bestuur, die binnen korten tijd gehouden zal moeten worden.

Het houten tafeltje is in het laboratorium van van Bemmelen gisteren bij goed licht, in zijne en mijne tegenwoordigheid gephotographeerd. Ik zul U een afdrukje zenden, zoodra ik er een heb; ik hoop, dat de opname goed geslaagd is. Ik heb den indruk, dat het een ding is uit de eerste eeuw na Chr. Het is moeilijk te lezen. Ik heb er verschillende Romeinsche eigennamen op ontcijferd, en meen ook gelezen te hebben: bovem emit. Nu heb ik er ten gevolge van allerlei ongewone werkzaamheden nog niet den tijd aan kunnen besteden, dien ik er gaarne aan zou besteden, en ik geloof wel, dat het mij bij voortgezette studie gelukken zou den tekst grootendeels te lezen. Het is in ieder geval een buitengewoon belangrijk document. Op het botanisch laboratorium wist men niet onmiddellijk te zeggen, wat voor soort hout het was. Toen ik zei, of het misschien dennenhout of iets dergelijks was, vond men dat zeer waarschijnlijk. Maar om iets met zekerheid te kunnen zeggen, zou er een schilfer van het hout onder de microscoop moeten worden onderzocht. Daartoe kon ik natuurlijk geen vergunning geven, hoewel ik, als het mijn eigendom was, daar geen

bezwaar tegen zou maken. Vindt Gij goed, dat het hier blijft, totdat Gij voor de vergadering komt? Ik zou U ook haast reeds nu wel willen vragen of Gij goed vindt, dat ik, nadat Gij het hebt gepubliceerd, het eens bespreek in ons in het Latijn geschreven philologisch tijdschrift 'Mnemosyne'?

Ik vergat nog U iets mede te delen over de financieele vooruitzichten der terponderneming. Ik wil daarover trouwens nu liever niet in bijzonderheden treden. Dank zij de liberaliteit en de doortastendheid van den Heer Scholten²³ staat de zaak er zeer goed voor en zal er in ieder geval dit jaar twee maanden gewerkt kunnen worden, terwijl ook voor volgende jaren reeds een niet onaanzienlijk bedrag is toegezegd.

Met vriendschappelijken groet en mijn beleefde groeten aan Uwe vrouw
t.t. C.W. Vollgraff

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 58, nr 134)

Groningen, 27 Juni 1916

Amice, Dank voor Uw schrijven en voor uwe intekening. Het schrijftafeltje zal ik u morgen per aangeteekend postpakket terug zenden. Ik ben met de lectuur nog wel iets gevorderd. Na de vakantie hoop ik het dan nog eens van u te mogen ontvangen. De inhoud interesseert mij al meer en meer. Tegen 1 Januari hoop ik met mijn commentaar er op gereed te zijn.

De Minister is voornemens om v. Giffen Conservator te maken van het Zoolog. Labor. alhier in plaats van van het Rijksmus. van Oudh.²⁴ Voorloopig is er echter nog niets geschied. Wij zijn dus ook nu niet in staat om met het graafwerk te beginnen.

Met vriendelijke groeten van huis tot huis
t.t. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / te / Leeuwarden

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 58, nr 137)

Groningen, 13 October 1916

Amice, Dank voor Uw schrijven. Maandag gaan van Bemmelen en ik nog weer eens kijken bij van Giffen. De statuten zijn goedgekeurd en afgedrukt in de Staatscourant van 11 October N° 239.²⁵ Gij vraagt mij, hoe lang mijn artikel over het Romeinsche tafeltje wel zal worden. Ik denk 20 à 30 bladzijden, maar ik zal eerst over een maand of zoo zekerheid daarover

kunnen hebben. Zou ik het tafeltje nu nog eens van U te leen kunnen krijgen? Het is mij nl. nog steeds niet gelukt het geheel te ontcijferen, en ik kan er alleen verder mee komen, als ik het hier heb. Met mijn dank bij voorbaat, indien Gij mij dit kunt toestaan.

Steeds gaarne
tt. C.W. Vollgraff

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 58, nr 138)

Groningen, 19 October 1916.

Amice, Het spijt mij zeer, dat ik juist in het begin van de week even uit de stad heb moeten gaan, zoodat ik de opgraving niet weder heb kunnen zien en Uw bezoek heb moeten missen. Dank voor het tafeltje, ik ben er al weder mede bezig.

Met vriendelijke groeten van huis tot huis
tt. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Emmakade N.Z. 51 / Leeuwarden

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 58, nr 139)

Groningen, 11 December 1916

Amice,

Het onderzoek over het Romeinsche schrijftafeltje is op één oor na gevild. Ik heb nu niets meer te doen dan het artikel te schrijven. Daar zal ik nu mede beginnen, zoodra het vacantie is. Als er niets tusschen beide komt, denk ik wel dat gij het artikel met Kerstmis zult hebben.

Van Giffen heb ik dezer dagen nog eens gesproken en ook photo's van de opgravingen van hem gezien, die nogal geslaagd waren.

Met vriendelijke groeten, ook aan uwe vrouw
t.t. C.W. Vollgraff

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 58, nr 140)

Groningen, 23 Dec. 1916.

Amice, Ontvang mijn hartelijken dank voor Uwe vriendelijke

gelukwenschen met mijne benoeming te Utrecht.²⁶ Ten gevolge van de overstelpende drukte der laatste week heb ik nu helaas het artikel voor de Vrije Fries niet geheel af kunnen krijgen. En nu ben ik van 26 tot 31 December opgeroepen voor militaire oefeningen in de omstreken van Tilburg.²⁷ Ik zend U nu overmorgen het eerste gedeelte van het stuk; er zal aan ontbreken het grootste gedeelte van den commentaar en het betoog, dat het schrijftafeltje is uit het jaar 116 na Chr. Met hetgeen Gij er voor zult voegen, zal dit wel een vel druks uitmaken. Mij dunkt, het kan ook best gezet worden, want begin Januari ben ik hier weder terug en heb dan nog 14 dagen vacantie, zoodat ik dan het overige gemakkelijk op kan schrijven.

Mag ik aannemen, dat de Redactie van de Vrije Fries er niets op tegen zal hebben, wanneer ik iets later in het jaar (ik denk 1 Juli) in de Mnemosyne in het Latijn ook iets over hetzelfde onderwerp mededeel? De Mnem. en de Vrije Fries hebben een geheel verschillenden kring van lezers. Hetzelfde heeft Boissevain²⁸ in der tijd met den steen van Beetgum ook gedaan.²⁹

En zou ik mij zelfs durven verstouten te vragen, of de cliché's voor de reproductie der photo's dan ook weder mogen dienen voor de illustratie van het art. in de Mnemosyne, eventueel tegen eene gepaste vergoeding? Dit zou mij zeer aangenaam zijn, daar onze Mnemosyne zoo arm is, dat zij bijna nooit in staat is illustraties te geven.

Met vriendelijke groeten van huis tot huis
t.t. C.W. Vollgraff

Doorslag van een brief van Boeles aan Vollgraff (Archief Fries Genootschap, inv. nr. 59, nr 136)

2 Januari 1917

Den Heer Dr C.W. Vollgraff te Groningen

Amice,

Allereerst het beste gewenscht met 1917. Uw artikel, eerste gedeelte, heb ik met veel belangstelling gelezen. Ik heb alle respect voor 't ontcijferen van dit geschrift en vind het een prachtige vermeerdering van onze kennis. Het staat dunkt me hierdoor nu vast, dat ook na de terugtrekking der bezettingen op den linker Rijnsoever, in 47 n.C., Friesland nog lang als [restieland] is behandeld en dat 't vermoeden van Zangemeister dat de Beetgumer steen na 47 gemaakt is,³⁰ t eind eerste eeuw, bevestigd wordt. Ik heb nu zoo goed als gereed een artikel over de andere Romeinsche vondsten uit Tolsum, waarbij ik 't sigillata wat meer in 't algemeen behandel. Voor reproductie van uw foto's zal gezorgd worden, alleen zou

ik de ongeretoucheerde liever niet plaatsen. Ten eerste geven die foto's niet een voldoende indruk van 't geen men lezen kan. Er kan fotografisch wel meer van gemaakt worden, en dan denkt 't publiek maar: dat die professor er van alles van gemaakt heeft! Ook komt er bij dat reproducties tegenwoordig direct zijn en ik ook een paar plaatjes noodig heb. Hoewel ik het nog niet officieel kan vragen zal er tegen uw verzoek om 't artikel over te doen in Mnemosyne niet 't minste bezwaar zijn, ook niet om de cliché's te leenen.

Ik ben benieuwd naar het verdere commentaar. Mag ik dan tevens het tafeltje terug ontvangen om het eens – uit belangstelling – met uw facsimilé te kunnen vergelijken.

Inmiddels steeds gaarne en met de groeten aan uw vrouw
t.t. P.C.J.A. Boeles

p.s. mijn stuk komt dan achter 't uwe.

—

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 99)

Groningen, 5 Januari 1917.

Amice, Hartelijk dank voor Uw schrijven! Ontvang ook mijne beste wenschen met het nieuwe jaar. Het doet mij genoegen, dat mijne lezing van het tafeltje Uwe belangstelling opwekt. Spoedig ontvangt Gij het voorwerp zelf weder per aangeteekend postpakket terug.

Ik heb er vrede mede, dat alleen de geretoucheerde foto's worden gereproduceerd; de ongeretoucheerde krijg ik dan bij gelegenheid wel eens van U terug. Inderdaad hebben de lezers aan de ongeretoucheerde foto's niet veel, en de geleerden, die mijne lezing willen contrôleeren, zullen toch het voorwerp zelf moeten ter hand nemen. Gaarne zou ik ook bij gelegenheid van U vernemen, wanneer ongeveer het deel van de Vrije Fries, waar onze stukken in komen, zal verschijnen, en of ik eenige overdrukjes kan krijgen.

Met vriendelijke groeten van huis tot huis
t.t. C.W. Vollgraff

—

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 100)

Groningen, 9 Januari 1917

Amice, Gij zult U er misschien reeds over verwonderd hebben, dat Gij

het schrijftafeltje nog niet terug ontvangen hebt. Dit komt, omdat ik het feitelijk bij het schrijven van mijn commentaar toch telkens weder noodig had. Ik meen er ook nog iets op te hebben ontcijferd. In regel A,9 moet achter cos. de datum staan. Ik lees thans V. d.s.. (de punten stellen onleesbare letters voor) dat is: V Id. Sep. = a.d. V Idus Septembres, dus: 9 September. Morgen zend ik het nu heusch weg, en dan zo spoedig mogelijk daarop het slot van het artikel.

Met vele groeten
t.t. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Leeuwarden

Doorslag van een brief van Boeles aan Vollgraff (Archief Fries Genootschap, inv. nr. 59, nr 137) (afb. 4)

12/1 1917

Prof Dr C.W. Vollgraff te Groningen

Amice,

Hierbij ontvangt ge het eerste gedeelte van uw artikel en de 4 afdrukken der foto's nog eens terug. Hoe wenscht gij de foto's gereproduceerd te zien? Indien de geretoucheerden niet verkleind worden moet elk op één blad en dwars, wat minder geschikt is om te raadplegen. Op $\frac{3}{4}$ der ware grootte kunnen ze rechtop boven elkaar op één blad. Dat lijkt mij 't beste, hoewel wij niet tegen de kosten van twee bladen op zien.

Van middag heb ik uw retouche eens vergeleken met het origineel en begrijp ik wat dat een werk geweest moet zijn. Voor zoover een vluchtige indruk een oordeel toelaat [lijkt] uwe interpretatie mij de ware, al zijn er enkele letters waaromtrent gelijk gij opmerkt twijfel niet uitgesloten is. Maar de hoofdzaak staat [wel vast. Als blijkt van belangstelling] merk ik op wat ik op [...] regel links lees [...] boven de eerste onderstreepte letter duidelijk een streep en bij de laatste geen ... (s). De vierde regel rechts ... de eerste letter iets anders terwijl de tweede bij U ontbreekt.

Verder kwam ik tot een conclusie die U wellicht zal verbazen n.l. dat het schrijfvlak niet verkoold is. Ik twijfel er niet aan of er heeft zwarte was op gezeten. Nu kan de was wel met kool zwart gemaakt zijn. Het houtoppervlak is in het geheel niet aangetast en de zwarte laag kan er blijkbaar afgeveegd worden. Ziet men er vlak over heen dan zit er nog een eigenaardige structuur in de zwarte laag. Hout dat half verkoold is, wordt hard en wanneer het verbrande verwijderd wordt krijgt men een onregelmatig oppervlak met scherp omlinjnde groefjes. Het hout zou ook sterk gebrand

12/1 1917 MEERB. 1917
137
Prof Dr C.W. Vollgraff
te Groningen
Anno,

Hierbij ontvongh ge het eerste
gedeelte van een artikel en de
4 afdrucken der foto's wege-
tering. Hoe wenscht gij de foto's
gereproduceerd te zien? Indien
de gereproduceerden niet overbodig
worden moet elke op een
blad en daarop, want meide
geschiedt is om te raadplegen.
Op 3/4 der ware grootte kunnen
ze recht op boven al te een
blad. Dat lijkt mij 7 beste,
kennel wij met te g. de kosten
van twee bladen op twee.
Van meide had ik een retdie
eens vergeleken met het origineel

Afb. 4. Detail van een doorslag uit een brievenboek van P.C.J.A. Boeles (briefnr. 137, aan C.W. Vollgraff, 12 januari 1917) (collectie Tresoar, Leeuwarden, archief Fries Genootschap toegang 205-08, inv. 59) (foto Tresoar, Leeuwarden)

moeten worden om de ribbels er uit te krijgen. De fragmenten te [Mainz] worden [...] beschreven als sporen te vertoonen van donker gekleurde was. Geeft U dit aanleiding tot nader onderzoek dan is daar natuurlijk als 't zonder beschadiging kan niet 't minste bezwaar tegen.

Inmiddels steeds gaarne

tt P.C.J.A. B.

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 101)

Groningen, 13 Januari 1917.

Amice, Hartelijk dank voor Uwe beide brieven en voor de tijdelijke terugzending van het manuscript en de photo's. Het tweede gedeelte van het manuscript is gereed, behalve dat het nog moet worden overgeschreven. Ik zal het nu nog eenige tijd hier houden, maar het U toch tijdig doen toekomen. Gij zult zien, dat ik mij in den commentaar vrij veel op het gebied van het Romeinsche recht heb moeten bewegen; misschien kunt Gij daar nog een en ander in mijne redeneeringen of in de terminologie verbeteren. Met Uw denkbeeld om de beide opstellen tot één overdruk te vereenigen kan ik mij geheel vereenigen. Ik vind ook best dat de foto's zooveel verkleind worden als noodig is om ze samen op één blad te plaatsen.

Uwe lezingen in regel B,3 en B,4 houd ik niet voor juist. Op alle moeilijk leesbare inscripties treft men krassen en strepen aan, die door toevallige beschadiging ontstaan zijn en den indruk maken letters te zijn of tot letters te behooren. Men begint daardoor in den regel met te veel te lezen. Het is nog de vraag of het mij ditmaal gelukt is deze klip geheel te vermijden. Overigens geef ik gaarne toe, dat wellicht op verscheidene plaatsen andere lezingen dan de mijne ten slotte de juiste zullen blijken te zijn. De eerste lezing van moeilijke teksten kan door volgende bewerkers bijna altijd worden verbeterd.

Uwe conclusie, dat het schrijflak niet verkoold is, interesseert mij zeer. Zij is a priori waarschijnlijk. Dat er kool op het hout ligt, staat door ons microscopisch onderzoek vast. Door het microscoop gezien, liggen de schitterende stukjes houtskool op eenigen afstand naast elkander, en er tusschen ligt grijze klei. Maar nu zegt Gij terecht: het was zou met kool gemengd kunnen zijn. Op deze mogelijkheid was ik in het geheel niet gekomen. Nu lijkt mij wel een nader onderzoek door een scheikundige zeer gewenscht om te trachten op dit punt tot klaarheid te komen. Dan zou ik natuurlijk het tafeltje weer terug moeten hebben en mijn collega Jaeger³¹ of Backer³² daarvoor in den arm nemen. Dit dunkt mij wel het beste en dan is er ook wel eenige haast bij. Het komt mij overigens voor, dat Gij in dit

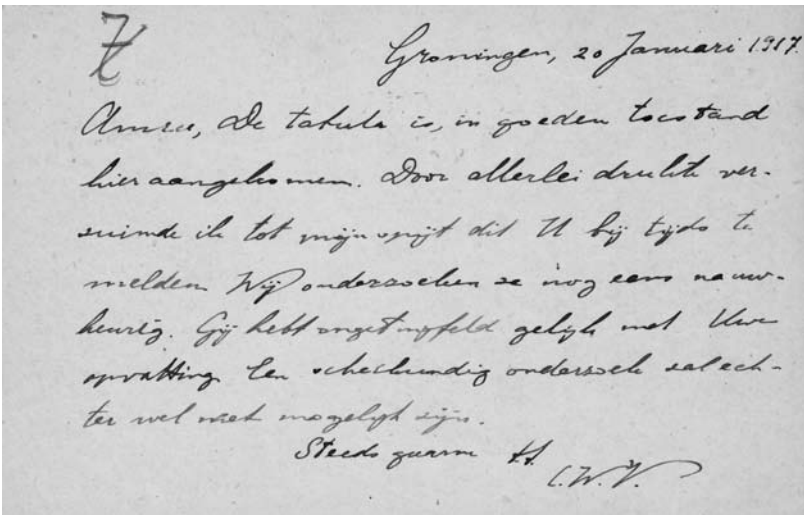
verband niet moest spreken over de ribbels van het hout. Zouden deze er niet eerst veel later in gekomen zijn? Een schrijftafeltje van dennenhout zal in verschen toestand toch geen geribbeld oppervlak vertoond hebben? Ik herinner mij, dat Ovidius ergens zegt: cera rasis infusa tabellis.³³
Met vriendelijke groeten van huis tot huis
t.t. C.W. Vollgraff

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 102)
(afb. 5)

Groningen, 20 Januari 1917.

Amice, De tabula is, in goeden toestand hier aangekomen. Door allerlei drukte verzuimde ik tot mijn spijt dit U bij tijds te melden. Wij onderzoeken ze nog eens nauwkeurig. Gij hebt ongetwijfeld gelijk met Uwe opvatting. Een scheikundig onderzoek zal echter wel niet mogelijk zijn. Steeds gaarne t.t. C.W. V.

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Emmakade N.Z. 51 / Leeuwarden

7 Groningen, 20 Januari 1917.
Amice, de tabula is, in goeden toestand
hier aangekomen. Door allerlei drukte ver-
zuimde ik tot mijn spijt dit U bij tijds te
melden. Wij onderzoeken ze nog eens nauw-
keurig. Gij hebt ongetwijfeld gelijk met Uwe
opvatting. Een scheikundig onderzoek zal ech-
ter wel niet mogelijk zijn.
Steeds gaarne t.t. C.W.V.

Afb. 5. Brief op ansichtkaartformaat van C.W. Vollgraff (briefnr. 102, aan P.C.J.A. Boeles, 20 januari 1917) (collectie Tresoar, Leeuwarden, archief Fries Genootschap toegang 205-08, inv. 59) (foto Tresoar, Leeuwarden)

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 103)

Groningen, 24 Januari 1917

Amice, Morgen zend ik U de tabula en de copie. Gij zult zien, dat ik met een van Uwe opmerkingen aangaande de lezing op zijde B, die mij eerst niet juist scheen, nog zeer mijn voordeel heb gedaan. Zoo gij nog tijd hebt den commentaar enz. te lezen en mij uw oordeel daarover mede te deelen, zoo kan dit wellicht nog tot eenige verbeteringen leiden. Maar nu heb ik nog een verzoek. Den 16den Februari moet ik in onze debating-club (een gesloten gezelschap, waarvan een 20-tal collega's van mij lid zijn) eene spreekbeurt vervullen.³⁴ Ik heb thans geen ander onderwerp dan de tabula en dit is daarvoor ook wel geschikt. Maar zou ik dan mijn manuscript daarvoor een paar dagen terug mogen hebben? b.v. van den 14den tot den 17den Februari? Dit zou mij de moeite besparen het bijna geheel over te moeten schrijven. Kan het vóór dien tijd reeds geheel of gedeeltelijk gezet zijn, dan is dat natuurlijk nog gemakkelijker. Gaarne zou ik van elke drukproef twee exemplaren ontvangen.

Ik veroorzaak u wel veel moeite. Met vriendelijke dank bij voorbaat en vele groeten, ook aan Uwe vrouw
t.t. C.W. Vollgraff

Doorslag van een brief van Boeles aan Vollgraff (Archief Fries Genootschap, inv. nr. 59, nr 138)

28 Januari 1917

Prof Vollgraff

Amice,

Ik heb zoo juist Juliana en de Koningin op de ijsclub zien rijden³⁵ en wil nu nog even voor den middagtocht nader op uw vorig schrijven terug komen. We zullen er voor zorgen dat gij tijdig weer in het bezit van uw copie of van de noodige [dr]ukproeven zijt voor de lezing. Uw rechtsbeschouwingen vind ik zeer interessant en ik geloof ook dat hier het *ius gentium* toegepast is. Overigens is het opmerkelijk dat men om een koe zooveel drukte maakte, dat zal toch wel een uitzondering geweest zijn.

Gij noemt de Tuihanti Friezen.³⁶ Toevallig gebruikte ik in mijn stuk ook een der steenen waar ze op voorkomen, maar zie er andere germanen in, die opgenomen waren in de *Cuneus Frisiorum*. Ik voel veel voor de meening dat het de Tubanten of Twenten zijn.³⁷ Deze steen is toch uit de 3^e eeuw nietwaar (Alexander Severus)?

Jammer dat wij niet weten waar de tabula of liever de koop gesloten is.

Zo'n tabula is niet eenduidig dat bestemd is om terstond in den grond gestopt te worden. Kan Gargilius de akte niet op reis bij zich gehad hebben? Daarom vind ik de conclusie dat ons Friesland om 116 n.C. eene Romeinsche bezetting kende wel wat te stellig, ook al omdat er centurii van twee verschillende legioenen genoemd worden op de tabula. Doet dat niet denken aan een grootere legerplaats dan men in Friesland mag verwachten. Met het oog op deze kwestie geef ik nu ook een lijst van alle eenigzins dateerbare sigillata uit de terpen⁸ en vind daarin geen aanwijzing voor een zoodanige bezetting, hoewel ik er dadelijk bij voeg dat uit Beetgum, waar toch zeker een soort nederzetting geweest moet zijn, ook geen bijzondere vondsten voor den dag kwamen. Gij ziet uw studie kan aanleiding geven tot belangrijke gedachtenwisseling en ik schrijf dit niet om U over te halen tot wijziging van het artikel, daar uwe opvatting ook zeer goed te verdedigen is, maar meer om U mijn indruk mede te deelen. Inmiddels steeds gaarne
t.t. P.C.J.A. Boeles

P.S. M.i. kan door inwerking van den bodem het verdwijnen der waslaag ook zonder hitte geredelijk verklaard worden.

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 104)⁸⁹

Groningen, 1 Februari 1917.

Ami[ce, Dank] voor Uw schrijven. Ik ste[l het ze]er op prijs, dat het mogelijk gemaakt zal worden, dat ik voor mijne lezing mijn manuscript (of drukproeven) terug zal hebben. De inscriptie, die gij bedoelt, waarvan den cuneus Frisiorum en de Tuihanti sprake is, is inderdaad uit de 1ste helft van de 3de eeuw. Men neemt aan, en, ik geloof, te recht, dat niet vóór Diocletianus barbaren woonachtig buiten de grenzen van het rijk in het leger konden dienen. Maar Gij zult misschien zeggen, dat de Tuihanti in de 3de eeuw niet precies in het tegenwoordige Twenthe behoeven te hebben gewoond.

tt. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Emmakade N.Z. 51 / Leeuwarden

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 105)

Groningen, 4 Februari 1917.

Amice, Niet wetende of ik beter zou doen de gecorrigeerde drukproef toe te zenden aan de drukkerij of aan de secretaresse van het Friesch Genootschap, doe ik ze U maar toekomen, met vriendelijk verzoek er voor te zorgen dat ze aan het juiste adres bezorgd wordt. Mag ik tegen betaling een zeker aantal afdrukken boven het reglementaire getal bestellen? Ik zou nl. gaarne in totaal 40 afdrukken hebben. Tot wien moet ik mij daarvoor wenden? of zoudt Gij dat voor mij in orde kunnen maken?

Geloof mij, steeds t.t. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Emmakade N.Z. 51 / Leeuwarden

—

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 106)

Groningen, 8 Februari 1917.

Amice, Ik ben voornemens afdrukjes te zenden aan de volgende personen in Nederland:

Prof. J.C. Vollgraff – Utrecht⁴⁰

Dr M. Valeton, Arnhem⁴¹

Mr A. Brand, R/dam⁴²

C.W. Lunsingh Scheurleer⁴³

Prof. J. v. Wageningen⁴⁴

" A.G. Roos⁴⁵

Dr P. Groeneboom⁴⁶

Dr H. Smilda⁴⁷

Prof. v. Veldhuizen⁴⁸

" de Zwaan⁴⁹

" Böhl⁵⁰

" Mr J. Kusters⁵¹

" U.Ph. Boissevain⁵²

" K. Kuiper A/dam⁵³

" J. Six⁵⁴

" J. Huizinga⁵⁵

" P.H. Damsté⁵⁶

Dr J. v. Binsbergen – Utrecht⁵⁷

Dr C. Brakman⁵⁸

Prof. Kern Jr⁵⁹

" Kern Sr.⁶⁰

" Gosses⁶¹

Mr Joosting⁶²

Prof. Mr J.C. Naber⁶³

" Bolkestein⁶⁴

Dr A. Rutgers v.d. Loeff, Utrecht⁶⁵

Prof. Schrijnen – Utrecht⁶⁶

Dr van Hille, Alkmaar⁶⁷

Prof. Sijmons⁶⁸

" v. Bemmelen⁶⁹

Dr Janssonius⁷⁰

De overige dacht ik aan eenige buitenlandsche kennissen van mij te zenden.

Met vriendelijke groeten als steeds

t.t. C.W. Vollgraff

—

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 108)

Groningen, 10 April 1917

Amice, Ik dank u zeer voor de toezending van alvast een exemplaar van ons gemeenschappelijk werk. Het ziet er goed uit en ik heb met groote belangstelling uwe bijdrage gelezen. Ik houd mij overtuigd, dat er nog veel belangrijke romeinsche vondsten in Westergo gedaan zullen worden.

Gij schrijft op blz. 45: de insgelijkheid, dat het tafeltje in Friesland beschreven werd is niet a priori uitgesloten, hoewel de sigillata-statistiek voorloopig niet wijst op de aanwezigheid van vaste Romeinsche nederzettingen in Friesland, met uitzondering enz. Hier wijk ik eenigszins in opvatting van u af. Uit de sigillata-statistiek van een landstreek zijn m.i., zoolang die streek niet systematisch is doorzocht en afgezocht (en dan nog!) wel positieve conclusies te trekken, maar zelden negatieve. Het feit, dat men thans nog geen groep van voorwerpen in Westergo in den grond heeft gevonden, die op een Romeinsche bezetting in de 2de eeuw zouden wijzen, bewijst niets; men kan er zelfs geen vermoeden op gronden. Ik zou dus ook liever schrijven: 'de mogelijkheid, dat het tafeltje buiten Friesland beschreven is, is niet a priori buitengesloten'. Dit zou namelijk niemand kunnen tegenspreken. Maar dan zou ik er tevens aan toevoegen: de waarschijnlijkheid dat dit het geval zou zijn geweest is uiterst gering. De meeste dingen, die ergens gevonden worden, behooren, op eene enkele uitzondering na, daar ook thuis, d.w.z. zij zijn vaak elders gefabriceerd, maar dan toch daar waar zij gevonden zijn gebruikt. De vorm der acte wijst er op, dat zij is opgemaakt in een land, waarin geen mancipationes

konden worden gesloten: Friesland is, in tegenstelling met het door de Batavieren bewoonde gebied, zulk een land. Zoo gij aanneemt, dat Gargilius een reizend koopman was, acht gij dan waarschijnlijk, dat hij dergelijke houten triptycha, waarop zijne kwitanties stonden, in zijn bagage heel naar Friesland meevoerde om ze dan daar achter te laten? Ondenikbaar is dit in theorie niet, maar ik houd het voor zoo onwaarschijnlijk, dat er in de praktijk nauwelijks rekening mede behoeft te worden gehouden.

Het is wel buitengewoon jammer dat de plaats, waar de koopovereenkomst gesloten is, tegen de gewoonte niet op het tafeltje vermeld staat.

Met vriendelijke groeten van huis tot huis

t.t. C.W. Vollgraff

Doorslag van een brief van Boeles aan Vollgraff (Archief Fries Genootschap, inv. nr. 59, nr 139)

13 April 1917

Amice, (Profr. Vollgraff)

Dank voor uw belangstellende schrijven, dat mij nog aanleiding geeft tot de volgende opmerkingen. Is het wel juist om te zeggen dat de vorm der acte wijst op een land waar geen mancipationes konden worden gesloten? Ik dacht dat dergelijke acten ook wel te Rome gemaakt konden zijn, waar toch vele peregrini kwamen, waarmede de romeinsche burgers wel handel konden drijven en rechtsbetrekkingen konden aanknoopen, doch dan volgens het *ius gentium*. Daar wijst toch ook op de benoeming van een praetor peregrinus in het jaar 247. De wijze waarop de aanwezigheid van het tafeltje in Friesland verklaard moet worden is m.i. eenigszins onzeker, omdat wij van het handelsverkeer in deze streken zoo weinig weten. Waarom men in dit geval een koopacte opmaakte, met heel wat omslag van getuigen, is mij op zich zelf reeds niet duidelijk. Als het alleen een kwitantie was dan zou er in de eerste plaats [dunkt mij instaan] dat de koopsom betaald is en waarvoor zou een kwitantie noodig zijn als het beest tegen overgave van het geld geleverd is, zooals dat ten allen tijde zonder acte op de markt gaat?

Ik ben het met U eens dat men voorzichtig moet zijn met het trekken van negatieve conclusies uit een vondstenstatistiek. Ik heb er mij toe bepaald te constateeren dat de opvatting dat Friesland in de eerste helft der tweede eeuw of liever nà 28 n.C. geen⁷⁸ vaste bezettingen gekend zoude hebben tot dusverre geen steun vindt in de sigillata statistiek. Dat is dunkt mij voorzichtig gesteld. Of daar nu in casu verder iets uit af te leiden is is een tweede punt, waar wij verschillend over denken. Was er ergens

in onze provincie een vaste bezetting geweest in den tijd van Trajanus, die zóó aanzienlijk was, dat er twee centurios van twee verschillende legioenen toe behoorden, dan zou m.i. daarvan allicht een zoodanige romaniseerende invloed zijn uitgegaan, dat de sigillata-vondsten daarvan eenige weerspiegeling zouden hebben vertoond. Ook is er nog geen spoor van een legioentegel uit Friesland bekend. Wat er niet is kan er evenwel geweest zijn of kan nog komen. Vroeger is er slecht op sigillata gelet en wat 't Zuid-Gallische aangaat meen ik nu wel enkele gladde [... te In plaats van] zullen waarschijnlijk twee bord-scherven uit Hichtum geplaatst kunnen worden, die ik echter nog eerst eens met meer complete stuk te Leiden of Utrecht moet vergelijken.

Inmiddels steeds gaarne

t.t. P.C.J.A. Boeles

Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 109)

Groningen, 20 April 1917.

Amice, Ik dank U zeer voor Uw schrijven. Daar ik morgen ochtend naar Utrecht verhuis, is het misschien goed dat ik U met het oog op de toezending der overdrukjes uit de Vrije Fries mijn adres daar opgeef. Ik kom te wonen: Mauritsstraat, 117.

Met vriendschappelijke groeten in haast

t.t. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Emmakade N.Z. / Leeuwarden

Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 110)

Utrecht, 27 Mei 1917.

Mauritsstraat, 117.

Amice, Ik ben thans bezig voor de Mnemosyne een latijnsch stukje over de tabula van Tolsum te schrijven, dat bestemd is om in de October-aflevering te worden opgenomen. Ik sluit daarom in dezen brief in een verzoek aan het bestuur van het Friesch Genootschap aangaande de voor de Vrije Fries vervaardigde cliché's, in de hoop dat Gij dit zult willen ondersteunen.

Mijn vroegere Groningsche collega W. Weber, thans te Frankfort,⁷² schrijft mij, dat hij het afdrukje, dat ik hem gezonden had, ter lezing gegeven heeft aan Prof. Gradenwitz te Leipzig,⁷³ hoogleeraar in het romeinsche recht en

uitgever van Bruns' 'fontes iuris romani antiqui'.⁷⁴ Hij schrijft dan verder: 'Gradenwitz schlug mir vor, Sie um folgendes zu bitten. Die Mönche des Klosters Beuron in Württemberg⁷⁵ haben ein neues Verfahren zur Sichtbarmachung verlorener Schrift gefunden. Sie nennen es Fluoreszenzverfahren. Professor Gradenwitz fragt nun, ob die friesische Gesellschaft die kleine Holztafel leihweise dorthin senden wollte ... Beschädigt wird das Täfelchen nicht und zurückgegeben wird es auch.'

Ik vat dit zoo op, dat de Heer Gradenwitz gaarne vooraflangs niet officieelen weg zou vernemen, of eene eventueele officieele aanvraag succes zou kunnen hebben, en meen U dus van de passage in Weber's brief in kennis te moeten stellen. Persoonlijk zou ik U echter niet kunnen raden op zulk een voorstel in te gaan. Gradenwitz heeft als wetenschappelijk man wel een zeer goeden naam; maar men kan nooit weten wat er van het tafeltje wordt, wanneer men het door die monniken aan een chemisch onderzoek laat onderwerpen. Ook zou het onderweg verloren kunnen raken.

Ik dank U nog voor Uwe gelukwensen met de aanvaarding van mijn nieuw ambt. Het is inderdaad zeer aangenaam de beslommingen die zulks medebrenge en de geheele inrichting onzer nieuwe woning nu achter den rug te hebben.

Met hartelijke groeten steeds
t.t. C.W. Vollgraff

Brief van Vollgraff aan het bestuur van het Friesch Genootschap (Archief Friesch Genootschap, inv.nr. 59, nr 111)

Aan het Bestuur
van het Friesch Genootschap
te Leeuwarden

Utrecht, 27 Mei 1917.

Mauritsstraat, 117.

Mijne Heeren,

Vergunt mij mij tot U te wenden met het volgende verzoek.

Aangezien ik gaarne ook aan de lezers van het mede door mij geredigeerde latijnsche tijdschrift 'Mneomomyne' iets zou willen mededeelen aangaande de romeinsche koopacte, die ik in De Vrije Fries van dit jaar heb gepubliceerd, zou het mij zeer aangenaam zijn, indien Uw bestuur tot gemeld doeielinde de cliché's, die gediend hebben om de bij mijn artikel gevoegde plaat te vervaardigen, tot mijne beschikking zou willen stellen.

In de hoop dat Uw bestuur aanleiding zal vinden mijn bovenstaand verzoek

toe te staan, heb ik de eer te zijn, met de meeste hoogachting, van U, Mijne Heeren, de dienstwillige dienaar
Dr. C.W. Vollgraff
Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

—
Briefkaart van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 59, nr 112)

Utrecht, 14 Juni 1917.

Amice, Ik heb nagezien, of ik de geretoucheerde photo's der tabula hier heb. Maar zij zijn er niet. Dit naar aanleiding van ons gesprek verleden te Groningen.

Met vele groeten steeds t.t. C.W. Vollgraff

Adressering: Mr. P.C.J.A. Boeles / Emmakade N.Z. / Leeuwarden

—
Brief van Vollgraff aan Boeles (Archief Fries Genootschap, inv.nr. 60, nr 78)

Utrecht, 7 Maart 1918.

Mauritsstraat, 117.

Amice, Ik kom, zoals gij gedacht had, met den trein ven 4⁴⁶ en wil zeer gaarne bij u komen eten. Dinsdag ochtend zou ik gaarne de tabula van Tolsum nog eens willen onderzoeken, naar aanleiding van de voorgestelde nieuwe lezingen. Ik ga dien dag eerst om 2⁰³ naar Groningen door.

Wil mijne groeten aan uwe vrouw overbrengen, steeds gaarne t.t. C.W. Vollgraff

—
Gebruikte literatuur

Boeles, P.C.J.A., 'De vondsten uit de terp "Groot Tolsum". De Invoer van Terra Sigillata in Friesland', in: *De Vrije Fries* 25 (1917), pp. 102-125. – Digitaal: <http://www.friesgenootschap.nl/artikelen/frame.htm?uri=dvf-0372-1917-25.pdf>

Boeles, P.C.J.A., *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn vóór- en vroege geschiedenis*. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1927; tweede uitgebreide druk 1951.

Boissevain, U.Ph., 'Romeinsche steen, te Beetgum gevonden', in: *De Vrije Fries* 17 (1890), pp. 325-337.

Boissevain, U.Ph., 'De inscriptione romana apud Frisios reperta', in: *Mnemosyne* N.S. 16 (1888), pp. 439-447.

- Jensma, G., 'De laatste regent: P.C.J.A. Boeles (1873-1961)', in: *Fryslan* 6 nr. 2 (juni 2000), pp. 14-15.
- Hak, D.H., 'Schurer, Fedde', in: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, deel 5. Kok, Kampen 2001, pp. 456-458.
- Kamberbeek, J.C., 'Levensbericht van C.W. Vollgraff', in: *Jaarboek KNAW 1967/1968* (Amsterdam), pp. 346-354. – Digitaal via: www.digitallibrary.nl/levensberichten/search/detail.cfm?pubid=3677&view=image&startrow=1.
- Ovink, B.J.H., 'Levensbericht van dr. J.C. Vollgraff', in: *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en levenberichten harer afgestorven medeleden 1920-1921* (Leiden 1921), pp. 36-41. Digitaal via www.dbnl.org.
- Verhart, L., 'Botsende noorderlingen. De Leidse jaren van A.E. van Giffen', in: E. Knol, A.C. Bardet en W. Prummel (red.), *Professor van Giffen en het geheim van de Wierden*. Heveskes, Veendam / Groninger Museum, Groningen 2005, pp. 64-77.
- Vollgraff, C.W., 'Een Romeinsche koopacte uit Tolsum', in: *De Vrije Fries* 25 (1917), pp. 71-101. – Digitaal: <http://www.friesgenootschap.nl/artikelen/frame.htm?uri=dvf-0372-1917-25.pdf>

Noten

- 1 Ik dank mijn mederedactieleden drs. E. Kramer en H. Laagland BA dat zij mij hebben geattendeerd op de hier uitgegeven brievencollectie, en dr. P.B. Kooi (Groningen) en prof. dr. G.Th. Jensma (Groningen) voor hun kritische opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Jensma, 'De laatste regent'.
- 3 Voor Fedde Schurer (1898-1968), zie de bijdrage over hem van Hak in: *Biografisch lexicon*.
- 4 Ovink, 'Levensbericht van dr. J.C. Vollgraff'.
- 5 *Nederland's patriciaat* 36 (1950), 348.
- 6 Aldus de statuten van de 'Vereeniging voor terpenonderzoek, gevestigd te Groningen', zoals vermeld in de *Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant van Woensdag 11 October 1916*, n°. 239, doorlopend genummerd n°. 1545.
- 7 Onder de koepeltitel 'Friesland in den Romeinschen tijd' zijn twee afzonderlijke bijdragen geschreven: C.W. Vollgraff, 'I. Een romeinsche koopacte uit Tolsum' en P.C.J.A. Boeles, 'II. De vondsten uit de terp "Groot Tolsum". De invoer van terra sigillata in Friesland', *De Vrije Fries* 25 (1917) p. 71-101 resp. p. 102-125. – Digitaal: <http://www.friesgenootschap.nl/artikelen/frame.htm?uri=dvf-0372-1917-25.pdf>
- 8 Vollgraff, 'Koopacte', 77.
- 9 Vollgraff, 'Koopacte', 96, 99-100, resp. Boeles, 'Vondsten', 115-116.
- 10 Vollgraff, 'Koopacte', 88.
- 11 Brief van Vollgraff aan Boeles, d.d. 13 januari 1917.
- 12 Vollgraff, 'Koopacte', 101.
- 13 Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw*, 1^e druk 1927, 66-67.
- 14 Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw*, 2^e druk 1951, 129-1; cf. 141 en 145.
- 15 Brief van Boeles aan Vollgraff d.d. 2 januari 1917; brief van Vollgraff aan Boeles d.d. 5 januari 1917; Vollgraff, 'Koopacte', 72.

- 16 Ook Boeles gebruikte nog de door Vollgraff ingetekende foto van het plankje in de tweede druk van zijn *Friesland tot de elfde eeuw*, plaat XVI.
- 17 Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig Centrum te Leeuwarden, archief Fries Genootschap; geraadpleegd zijn de inventarisnummers 58-60 en 87.
- 18 J.F. van Bemmelen (1859-1956), hoogleraar dierkunde RU Groningen.
- 19 A.E. van Giffen (1884-1973), eerder assistent op het Zoölogisch Laboratorium in Groningen, was van 1912 tot 1917 conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Later werd hij de eerste hoogleraar archeologie te Groningen.
- 20 Mr. Rudolph Adriaan Fockema (1853-1939), op dat moment president van het Gerechtshof te Leeuwarden en voorzitter van het Fries Genootschap.
- 21 Waarschijnlijk A.J.L. van Welderen baron Rengers (1875-1947), dijkgraaf van het waterschap Eemnes te Amersfoort, eerder burgemeester van Menaldumadeel, bestuurslid van het Fries Genootschap 1917-1920.
- 22 J.H. Bonnema (1864-1941) hoogleraar geologie te Groningen, eerder leraar aan het gymnasium te Leeuwarden (1893-1908).
- 23 J.E. Scholten (1849-1908), industrieel te Groningen en voormalig lid van de Eerste Kamer. Hij was een grootmoedig financier van archeologische projecten.
- 24 De aanstelling van Van Giffen bij het Rijksmuseum te Oudheden te Leiden verliep vol conflicten. Inderdaad werd hij conservator bij het Zoölogisch Laboratorium te Groningen, echter per 1 juli 1917. Zie: Verhart, 'Botsende noorderlingen'.
- 25 Zie hierboven, noot 6.
- 26 Vollgraff was benoemd tot hoogleraar Grieks te Utrecht, als opvolger van zijn vader.
- 27 In het kader van de mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog.
- 28 U.Ph. Boissevain (1855-1930) was hoogleraar oude geschiedenis RU Groningen 1887-1911 en hoogleraar geschiedenis en Romeinse oudheden aan de GU Amsterdam 1911-1926.
- 29 Boissevain, 'Romeinsche steen', en 'De inscriptione romana apud Frisios reperta'.
- 30 K.F.W. Zangemeister (1837-1902), hoogleraar klassieke filologie te Heidelberg.
- 31 F.M. Jaeger (1877-1945), hoogleraar anorganische scheikunde te Groningen
- 32 H.J. Backer (1882-1959), hoogleraar organische scheikunde te Groningen.
- 33 Ovidius, *Ars armatoria*, I, 437; vertaling: 'was op gladde tafels aangebracht'.
- 34 Het 'Historisch Genootschap te Groningen', bestaande uit hoogleraren geschiedenis (breed opgevat) RU Groningen.
- 35 Verslag van 'Het Koninklijk bezoek' in: *Leeuwarder Courant*, maandag 29 januari 1919, tweede blad.
- 36 Zo ook in het uiteindelijk gepubliceerde artikel: Vollgraff, 'Koopacte', 85.
- 37 Zo ook in het uiteindelijk gepubliceerde artikel: Boeles, 'Vondsten', 105.
- 38 Deze lijst is gepubliceerd in: Boeles, 'Vondsten', 118-124.
- 39 Beschadigd door het wegknippen van een postzegel; tekstreconstructie tussen [...].
- 40 J.C. Vollgraff (1848-1920), hoogleraar Griekse taal- en letterkunde RU Utrecht, vader van de schrijver.
- 41 M.C. Valetton (1847-1942), gepromoveerd classicus, leraar en conrector te Arnhem.

- 42 Waarschijnlijk Abraham Brand, gehuwd met een jongere zus van Vollgraff, Susanne Philippine.
- 43 C.W. Lunsingh Scheurleer (1881-1941), bankier, gepromoveerd classicus en verzamelaar van archeologische objecten te Den Haag, later bijzonder hoogleraar Griekse archeologie RU Leiden.
- 44 J. van Wageningen jr. (1864-1923), hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde RU Groningen.
- 45 A.G. Roos (1877-1953), hoogleraar Romeinse geschiedenis en oudheden RU Groningen.
- 46 P. Groeneboom (1874-1963), classicus, volgde later in 1917 Vollgraff op als hoogleraar Griekse taal- en letterkunde RU Groningen.
- 47 H. Smilda (1866-...), gepromoveerd classicus; nadere gegevens ontbreken.
- 48 A. van Veldhuizen (1871-1937), kerkelijk hoogleraar voor praktische en bijbelse theologie RU Groningen.
- 49 J. de Zwaan (1883-1957), hoogleraar Nieuwe Testament en oud-christelijke letterkunde RU Groningen.
- 50 F.M.Th. Böhl (1882-1976), hoogleraar Hebreeuwse taal- en letterkunde RU Groningen.
- 51 J. Kusters (1874-1951), raadsheer bij de Hoge Raad, daarvoor hoogleraar civiel recht RU Groningen.
- 52 Zie hierboven, noot 28.
- 53 K. Kuiper (1854-1922), hoogleraar Griekse taal- en letterkunde GU Amsterdam.
- 54 Jhr. J. Six (1857-1926), hoogleraar esthetiek en kunstgeschiedenis GU Amsterdam.
- 55 J. Huizinga (1872-1945), hoogleraar algemene geschiedenis RU Leiden, eerder RU Groningen.
- 56 P.H. Damsté (1860-1943), hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde RU Utrecht.
- 57 Joh. van Binsbergen, gepromoveerd classicus; nadere gegevens ontbreken.
- 58 Corn. Brakman Jz. (1861-1936), gepromoveerd classicus; nadere gegevens ontbreken.
- 59 J.H. Kern (1867-1933), hoogleraar Sanskriet en Engelse taal- en letterkunde RU Groningen.
- 60 J.H.C. Kern (1833-1917), hoogleraar Sanskriet RU Leiden.
- 61 I.H. Gosses (1873-1940), hoogleraar algemene geschiedenis RU Groningen.
- 62 J.G.Chr. Joosting (1866-1944), rijksarchivaris te Assen en tevens privatdocent oudvaderlands recht RU Groningen.
- 63 J.C. Naber (1858-1950), hoogleraar Romeins recht RU Utrecht.
- 64 H. Bolkestein (1877-1942), hoogleraar oude geschiedenis RU Utrecht.
- 65 Abr. Rutgers van der Loeff (1876-1962), classicus.
- 66 J.C.F.H. Schrijnen (1869-1937), hoogleraar taalwetenschap RU Utrecht.
- 67 G.E.W. van Hille (1872-1944), gepromoveerd classicus, rector van het openbaar gymnasium te Alkmaar.
- 68 B. Sijmons (1853-1935), hoogleraar vergelijkende taalwetenschap RU Groningen.
- 69 Zie hierboven, noot 18.
- 70 Nadere gegevens ontbreken.
- 71 In de brief doorgehaald.

- 72 W. Weber (1882-1948) was van 1912 tot 1916 hoogleraar oude geschiedenis en romeinse oudheden te Groningen.
- 73 O. Gradenwitz (1860-1935), hoogleraar Romeins recht te Leipzig.
- 74 C.G. Bruns bezorgde een bronnenuitgave voor het Romeins recht, door Gradenwitz heruitgegeven in 4 delen, 1909-1912.
- 75 Een benedictijnenklooster, gelegen tussen tussen de steden Mühlheim an der Donau en Sigmaringen in de huidige Duitse deelstaat Baden-Württemberg.